

שיעורי ליל שבת

שיעור מורינו הגאון רבי מרדכי בונם זילברברג שליט"א

בית הכנסת המרכזי שיכון ה'

חנוכה א' – גליון מס' 9

שכח רצה בשבת ר"ח חנוכה האם חוזר גם על 'על הניסים'

השנה ר"ח טבת חל בשבת חנוכה, ולכן בברכת המזון מוסיפין ג' הוספות שהם רצה, יעלה ויבוא ועל הניסים, (וכבר כתבו תוס' בברכות (נא' ע"א) שבר"ח טבת החל להיות בשבת חנוכה הברהמ"ז ארוכה ביותר), והנה ההלכה היא שאם שכח רצה בברהמ"ז חוזר כיון שסעודת שבת היא חובה, אבל אם שכח יעלה ויבוא אינו חוזר אפילו בר"ח שחל להיות בשבת דאין חיוב אכילת פת בר"ח, ויש לדעת מה הדין בשבת זו באדם שאמר יעלה ויבוא ועל הניסים בברהמ"ז אך שכח רצה, האם כשחוזר צריך לחזור על כל ההוספות או לא.

והנה לגבי יעלה ויבוא הדבר פשוט ומוסכם שכיון שברכת המזון הקודמת שלו היא פגומה עליו לחזור ולומר 'יעלה ויבוא' אף בשניה, וכמפורש במ"ב (קפ"ח ס"ק כט) וז"ל 'ומכל מקום אם לא נזכר עד לאחר שפתח בהטוב והמטיב וחוזר לראש ברכת המזון בשביל הזכרה של שבת, אז צריך לומר עוד הפעם גם יעלה ויבוא, דברכת המזון הראשון נתבטל לגמרי' עכ"ל.

ויש להעיר דמלשון המ"ב משמע שברכת המזון הראשונה מתבטלת לגמרי, ולכאורה מכמה מקומות מוכח שברכת המזון הראשונה רק נפגמת אך לא מתבטלת כליל, דהשו"ע שם (ס' ט') כתב וז"ל 'שלושה שאכלו בשבתות ויום טוב ושכחו להזכיר מעין המאורע והם צריכים לחזור לראש ברכת המזון, יברך כל אחד בפני עצמו, כי מידי זימון כבר יצאו, ומבואר שאע"פ ששכחו רצה אין ברכת המזון שלהם מתבטלת לגמרי ולכן אי"צ לחזור ולזמן.

וכן מבואר בשו"ע (סי' קכ"ו ס"ג) דשליח ציבור שטעה ולא הזכיר ר"ח בשחרית אין מחזירין אותו מפני טורח הציבור שהרי תפילת המוספין לפניו שיזכיר בה ר"ח, ואם נימא דאם לא הזכיר ר"ח בתפילה כאילו לא התפלל איך יתכן לסמוך על מה שיזכיר ר"ח בתפילת מוסף הא לא התפלל שחרית, וע"כ דגם שחסרה הזכרה בתפילה חשיב תפילה אלא שהתפילה חסרה, ולכן בש"ץ שטעה אין מחזירין אותו מפני טורח הציבור, וכבר הוכיח כן בקה"י (ברכות סי' ט"ז).

וכן רגיל רבינו הגרא"ל שטיינמן שליט"א לומר בשם מרן החזו"א זצ"ל דמי ששכח הזכרה בתפילה או בבהמ"ז אף שצריך לחזור עולה לו התפילה או ברהמ"ז למאה ברכות.

וכששמע רבינו הגרא"ל שליט"א שהגאון ר"א גניחובסקי זצ"ל הקפיד בר"ח לא להתפלל במנין מצומצם כיון שחשש שאחד מן המתפללים ישכח 'יעלה ויבוא' ותפילתו לא תחשב לתפילה ויחשב שהתפללו ללא מנין, ואמר רבינו שליט"א שאין סיבה לחשש זה דגם אם ישכח תפילתו תפילה אף שהיא חסרה.

ולענין 'על הניסים' כתב המג"א (קפ"ח ס"ק י"ג) וז"ל 'וני"ל דחנוכה בשבת והזכיר של חנוכה ולא של שבת חוזר לראש ואינו מזכיר של חנוכה דהא אינו חובה להזכיר של חנוכה כדאיתא בגמרא, ותמה עליו הפרי

מגדים מדוע שכבר חוזר ממילא על ברכת המזון לא יחזור ויוסיף את "על הניסים" אף שאיננו חובה, והשעה"צ (שם סק"א) כתב על דברי המג"א וז"ל 'ולא העתקתי מה שכתב לענין חנוכה דדבריו אינם מוכרחים, וכמו שהעיר הפרי מגדים', אמנם הבאר היטב (שם בסעיף ד') פסק כדברי המג"א שאינו חוזר אף על 'על הניסים', וכן פסק שו"ע הרב (שם סי"ד).

מדוע לא נתקן הרחמן אם שכח 'יעלה ויבוא' כמו ב'על הניסים'

והנה אם שכח 'על הניסים' ונזכר מבואר ברמ"א (סי' קפ"ז סק"ד וסי' תרפ"ב ס"ב) דאומר הרחמן הוא יעשה לנו ניסים כמו שעשה בימים ההם וכו', והוא הדין לגבי תפילה שמשלים על הניסים אחר גמר התפילה דרך בקשה קודם יהיו לרצון, (מ"ב שם סק"ד), ויש להבין מדוע לא נאמר דין זה אף לגבי יעלה ויבוא שיאמר למשל הרחמן הוא יחדש עלינו וכו' וכמו שמבואר לגבי על הניסים.

ובאמת דהרמ"א עצמו (בסי' קפ"ח ס' ז') דן בענין הזה וז"ל 'ואפשר דמכל מקום יש לאומרו בתוך שאר הרחמן, כמו שנתבאר גבי על הניסים, ואולי יש לחלק כי ביעלה ויבוא יש בו הזכרת שמות ואין לאומרו לבטלה, וכן נראה לי וכן נוהגין', מבואר דיש צד לרמ"א שאף לגבי יעלה ויבוא שייך דין זה, אך למעשה מחלק ששונה דין יעלה ויבוא מעל הניסים ול"ש להשלימו 'בהרחמן'.

ותמה המג"א (שם) על חילוק הרמ"א "דאומרים כל היום תחינות שיש בהן הזכרת שמות ולמה יגרע זה דדוקא ברכה לבטלה אסור" (והביאו הביאור"ל שם) וא"כ קשה במה שונה דין יעלה ויבוא מעל הניסים.

ונראה דיש חילוק מהותי בין יעלה ויבוא לעל הניסים, דיעלה ויבוא הוא מדין 'הזכרה' שמוטל עלינו להזכיר בתפילה ובברכת המזון מעין המאורע, וא"כ שגמר את התפילה או את ברכת המזון ל"ש כלל לאומרו, ולכן לא נתקן לאומרו ב'הרחמן', אך 'על הניסים' אינו הזכרה אלא הוא נובע ממה שחז"ל תיקנו להודות ולהלל במשך כל ימי החנוכה על הניסים הגדולים וכמו שאמרו בשבת (כ"א ע"ב) שקבעו ועשאו ימים טובים בהלל והודאה ופרש"י "לקרות הלל ולומר על הניסים" אלא שהמקום הכי ראוי להודות הוא בתפילה ובברכת המזון ולכן הוא נתקן שם, ולכן אם שכח ונזכר בהרחמן שיש לזה עדיין קשר לברהמ"ז או קודם יהיו לרצון בתפילה יכול עדיין להודות ולאומרו שם.

וזהו הביאור בכונת המג"א שכתב שלא חוזר על 'על הניסים', ולפי הנ"ל הדברים פשוטים שכיון שכבר הודה בברכת המזון הקודמת אף שהיא היתה פגומה אין לו סיבה לחזור ולומר 'על הניסים' שוב פעם, אך 'יעלה ויבוא' כיון שהוא הזכרה הוא חלק בלתי נפרד מברכת המזון והתפילה ולכן פשוט שאם נפגמה ברכת המזון כשחוזר עליו להוסיף אף 'יעלה ויבוא'.

הטעם שאין מזכירין על הניסים בברכת מעין שלש

והנה בברכת מעין שלש אין מזכירין על הניסים כמבואר בשו"ע (סי' ר"ח ס"ב) ובטעם הדבר הביא השעה"צ (סי' תרפ"ב סק"ג) בשם תשובת מהר"ם מרוטנברג דלא נתקן אלא בברכת הודאה, ואף שאומרים בסוף ברכת מעין שלש 'ונודה לך על הארץ' היינו כדי להזכיר מעין החתימה קודם לחתימה, וביאור סברתו כמו שנתבאר דעל הניסים לא הוי הזכרה אלא הודאה, ולכך דוקא הזכרות שהם מדין ברהמ"ז שייכים למעין שלש דמעין שלש הוא קיצור של ברכהמ"ז עם כל ההוספות שבו, אבל על הניסים שהוא חיוב הודאה בפני עצמו ואינו

ליטול עצת מזקני הדור – יסוד עם ישראל

**וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו ותקע כף ירך יעקב
בהאבקו עמו [לב, כו]**

וכתב ה'כלי יקר', שלאחר שחזר יעקב אבינו ע"ה על פנים קטנים וחס על מזונו, הגיע שרו של עשו ותקע את כף ירכו [כף מלשון פנים ומרמז על כסף], ולימד בזה ליעקב כי אף שבכל הלילה ניסה להביאו לידי כפירה ולפגום לו בכוח תורתו אפי' במעט ולא יכול לו בכלום, מ"מ ישנו דבר שעל ידו יוכל לפגום בתורתו וזה ע"י הכסף, כי מי שנעשה אוהב כסף לא יוכל לראות בסתרי התורה והחכמה ויהיה עור מעיני שכלו! "ותקע כף ירך יעקב להורות לו כי שני קנינים אלו התורה והממון הם כצרות זו לזו ותקע היינו שנדחה האחד מפני חברו".

ועוד אפשר לומר, כי בא לרמז לו על חשיבותם והכרחם של זקני ישראל, שע"י שפגע בכף ירכו שזה המעמיד של הגוף, רמז לו על הפגיעה בזקני ישראל שהם המעמידים של ישראל, וכדאיתא במדרש ז"ל [מדרש רבה שמונת פרשה ג' י"] "לך ואספת את זקני ישראל. לעולם זקנים מעמידים את ישראל, וכן הוא אומר (יהושע ח') וכל ישראל זקניו ושזריו ושופטיו עומדים מזה ומזה לארון, אימתי ישראל עומדים כשישי להם זקנים", ובא שרו של עשו לומר לו כי ע"י שפוגעים בזקני ישראל מפילים את כל הבנין שעליו עומד כלל ישראל, ואף במקום שלא ניתן לנצח את ישראל ע"י כפירה מ"מ ע"י שיפגעו בגדולי הדור מפילים את כל הבנין של ישראל!

ובעוד אופן אפשר לבאר, שבא שרו של עשו לרמז לו על עיקר העיקרים בעם ישראל שזה היסודות שלו שנבנים בקדושה ובטהרה וזה סוד ההצלחה לעתיד, וכדאיתא בגמ' ב"מ פח: על הא דעבד ר' חייא דלא תשתכח תורה מישראל שזרע כותנא וקלע רשתות וצד צבאים והאכיל בשרם לעניים ועשה מעורם ספרים וכתב את התורה ולימד לילדי ישראל וכו' שזה סוד ההצלחה של עם ישראל לבנות את היסודות בקדושה וטהרה, וכן שכוחו של עם ישראל זה מהיסודות שלו שזה מאבותינו ואבות אבותינו עד לדורות הראשונים של האבות הקדושים ע"ה.

מדיני ברהמ"ז אין ענין להזכירו במעין שלש שהרי הוא מושלם ג"כ בלא זה (עי' בזה בשלמי תודה חנוכה סי' כ"ט).

וראיה לזה, דהנה יש לתמוה על דברי המ"ב (סי' תרפ"ב סק"ב) שכתב 'ובברכת מעין שלש בחנוכה ובפורים אין מזכירים על הניסים', ובשעה"צ שם (סק"ג) הביא שהמקור לזה הוא הפמ"ג בשם הא"ר בשם תשובת מהר"ם מרטנברג הנ"ל, ותימה דלהדיא פסק כן השו"ע (סי' ר"ח סי"ב) וז"ל "מזכירין בה מעין המאורע בשבת ויר"ט ור"ח אבל לא בחנוכה ופורים" ומדוע ציין השעה"צ לפמ"ג ומהר"ם מרטנברג, ועוד קשה שבמ"ב שם (סקנ"ט) על דברי השו"ע הביא הטעם בשם הגר"א דעל הניסים בברהמ"ז אינו מצד הדין רק מצד מנהגא וכאן ליכא מנהגא, ולא הזכיר את טעם המהר"ם מרטנברג הנ"ל.

אך לפמש"נ נאמרו כאן שני דינים דהשו"ע איירי בדיני הזכרה וע"ז כתב דמזכירין מעין המאורע בברהמ"ז ולא בברכת מעין שלש, והטעם כמבואר בגר"א דהזכרת על הניסים בבהמ"ז הוא מנהג ובברכת מעין שלש ליכא מנהגא, אבל המ"ב איירי מדין הודאה וע"ז כתב דאין מקום להודאה במעין שלש, (אך במג"א הנ"ל מבואר דעל הניסים הוא רק דין הודאה ולכך אין חוזרין ומזכירים אותה כשחוזרים על ברכהמ"ז).

ובשם מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל הובא עוד טעם שאין אומרים על הניסים בברכת מעין שלש דבברכת מעין שלש לא תיקנו לכלול אלא מעין הברכות שבברכת המזון ולא מעין ההזכרות, ולכך דוקא הזכרות דאיכא עליהם גם תקנת ברכה בברהמ"ז שאם שכח לאומרם קודם ובנה ירושלים אומרם בברכה בפני עצמה קודם שהתחיל הטוב והמטיב כמו "רצה" "ויעלה ויבוא" מזכירים מעין הברכה בקיצור הברכה דמעין שלש אבל על הניסים שהוא רק הזכרה אינו בכלל תקנת ברכה דמעין שלש.

ואפשר דגם זה מהטעם הנ"ל דהיינו טעמא שלא תיקנו ברכה על הזכרת על הניסים בבהמ"ז משום שלא הוי הזכרה מעין המאורע אלא מדין הודאה ולא תיקנו ברכה על כך.

והנה מש"כ דעל הניסים הוא דין הודאה ולא חיוב הזכרה מעין המאורע הוא רק בברהמ"ז שאינו חיוב גמור שהרי כתב המג"א שם שאין צריך לחזור על של חנוכה משום דאינו חובה להזכיר על הניסים בברהמ"ז כמבואר בשבת (דף כ' ע"א), ומבואר בדבריו דלענין תפילה דהוי חובה להזכיר על הניסים נחשב על הניסים בגדר הזכרה וצריך לחזור וכגון אם שכח יעלה ויבוא בתפילת ר"ח טבת אך על ניסים אמר א"כ כשחוזר צריך להזכיר גם על הניסים, וכן אם לא התפלל מנחה בערב ר"ח מתפלל של ר"ח שתיים ומזכיר בשתיים על הניסים, וצ"ע על מש"כ בס' אשי ישראל (פרק ל' אות ע"ג) בשם שולחן גבוה (סו"ס נח) והחיי אדם, שאם בר"ח טבת שכח יעו"י אך על הניסים אמר שחוזר להתפלל צריך לומר שנית על הניסים, וכתב שזה שלא כהמ"א הנ"ל שכתב שאינו חוזר להזכיר על הניסים בברהמ"ז, וזה פלא דלהדיא מבואר במג"א דלענין תפילה חוזר וכמוש"כ.

אדם שהולך עם האמת אינו זקוק להלחם בחבירו כדי להוכיח את צדקת דרכו

בחנוכה אנו מודים על הניסים ועל הפרקן...ועל המלחמות, ויש להתבונן דזה מובן שמודים אנו על הניסים ועל התשועות וכו' אך מה שייך להודות 'על המלחמות' איזה חסד היה בזה שהיוונים נלחמו עם בני חשמונאי?

והנה בפרשה כתוב שהקב"ה אמר ליעקב "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל", וצריך להבין הרי לכאורה שרו של עשו גבר על יעקב שהרי הוא הצליח לפגוע בכף ירך יעקב עם כל המשמעויות שנבעו מכך לדורות וכיצד אמרה התורה שיעקב יכל למלאך וניצחו?

אלא היסוד הוא שכשיש ויכוח בין שני אנשים בעלי דעות שונות ופתאום באמצע הויכוח מרים האחד את ידו ומכה את חבירו, אפי' שבמבט שטחי נראה שהמוכה הפסיד שהרי הוא כאוב וחבול, ברור שאינו כן והמכה עצמה היא הראיה הגדולה ביותר בצדקותו של המוכה, דהמכה הוצרך להשתמש בידו כיון שלא היה לו תשובה אחרת לטענותיו של חבירו.

וכן ביעקב אבינו עצם העובדה שהמלאך הוצרך לפגוע בכף ירכו היא המוכיחה כאלף מילים שיעקב ניצח והאמת איתו!

ולכן אנו מודים 'על המלחמות' דעצם העובדה שהיוונים הוצרכו לצאת במלחמה ולכוף את דעתם על בני ישראל זה ההוכחה הגדולה לעין כל שדרך בני חשמונאי היא הנכונה והצודקת, כי מי שהאמת איתו לא מרגיש צורך לכוף אותה על האחר דמה אכפת לו דרכו ודעתו של האחר שהרי הוא הולך עם האמת, אך האדם שהאמת אינה דרכו לא יכול לסבול שאחרים לא חושבים כדעתו ומנסה לכוף את האחר להיות כמוהו כי כל עוד שהאחר קיים בדעתו הוא מזכיר לו את העובדה שהאמת אינה איתו.

ואנו רואים את הענין הזה לאורך כל הדורות שאויבנו מנסים בכל דרך לכוף את דעתם ואמונתם עלינו ועל אחרים, אך היהדות דת האמת לא רק שאינה כופה את דרכה על הגויים היא גם דוחה אותם שהרי קשים גרים לישראל כספחת!

(נכתב ע"י אחד השומעים)

לע"ז

אבי יצחק בן אליהו מוֹכֵיחַ - נִלְבֵּ"ע י' אלול
ואמי רבקה בת אברהם משה - נִלְבֵּ"ע י' באלול
נתרם ע"י בנם שיחי'